

ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԱՐՅԵՐ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ՈԼՈՐՏԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ*

ՅՈՒ. Մ. ՍՈՒՎԱՐՅԱՆ, ՀՀ ԳԱՍ ակադեմիկոս, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱՍ հայագիտության և հասարակական գիտությունների բաժանմունքի ակադեմիկոս-քարտուղար, «Հայկական բանակ» ՌԳՀ գիտախորհրդատվական խորհրդի անդամ

Ներածություն

Պատմականորեն պետության ստեղծումը իրավատնտեսագիտական գրականության մեջ միշտ դիտարկվել է որպես որոշակի տարածաշրջանում մարդկանց համակեցության և ներքին ու արտաքին անվտանգության ապահովման միջոց, իսկ պետական կառավարումը՝ հասարակական ծառայության տեսակ, որը մատուցվում է երկրի բնակչությանը, ինչի համար նա վճարում է զանազան հարկերի և այլ վճարումների ձևով: Ներկայումս շարունակում են կարևորվել ոչ միայն ներքին, այլև հատկապես

արտաքին անվտանգության ապահովման մարտահրավերները, քանի որ պայքարը ազդեցության ոլորտների, ռեսուրսներին տիրապետման, գերիշխանության հաստատման համար ոչ թե նվազում է, այլ աճում՝ ավելի կատարելագործված եղանակների գործադրմամբ, քան սովորական ուժի գործադրումը, որ բնորոշ էր գաղութատիրության, համաշխարհային և միջպետական պատերազմների ժամանակ: Այս առումով պետության և նրա զինված ուժերի ամենօրյա ամրապնդման խնդիրը գերարդիական է: Նույն տրամաբանությամբ երկրի զինված ուժերի կառավարման արդյունավետության բովանդակային և կառուցվածքային առումներով բարձրացումը ևս գերարդիական խնդիր է:

Սույն աշխատանքում առավելապես կլուսաբանվեն զինված ուժերի կառավարման մակրոմակարդակային մեթոդաբանական հիմնախնդիրներ:

1. Զինված ուժերի պետակա՞ն, թե՞ հանրային կառավարում

Խորագրում դրված հարցին պատասխանելու նպատակով հարկ է հակիրճ ներկայացնել պետության ծագման ու գործառույթների հայտնի տեսությունները և պետական կառավարման էվոլյուցիոն զարգացման շնորհիվ հանրային վերաճման գործընթացի անհրաժեշտությունն ու առանձնահատկությունները:

Պետության ծագման մեկնաբանություններից, թերևս առաջինը, աստվածաբանականն է: Այդ տեսության կողմնակիցներից Թ. Աքվինացին (1225-

* Հոդվածը ներկայացվել է 18.03.2024: Հոդվածի գրախոսությունը ստացվել է 06.06.2024:

1274 թթ.) գտնում էր, որ պետությունը, ինչպես աշխարհը, ստեղծել է աստված¹: Ի դեպ, հայ մտածողներ Մ. Գոշի և Ս. Սպարապետի կարծիքով՝ թագավորները կարգվում են աստծո կողմից, նրա տեղապահներն են երկրում²: Մ. Գոշը միաժամանակ գտնում է, որ պետությունն ու եկեղեցին են այն երկու հիմնասյուները, որոնք պահում են հասարակության ամբողջ շենքը որպես քաղաքական իրողություն: Այս դրույթը որոշակի քայլ էր դեպի հանրային կառավարման գաղափարի ըմբռնում, երբ բացի պետական մարմիններից կարևորվում էր մեկ այլ կառույցի՝ եկեղեցու դերը մարդկային գործունեության համակարգման համար:

Պետության ծագման և գործառույթների մեկնաբանության առումով առավել տարողունակը և հիմնավորը բնական-իրավական և դաշինքային տեսությունն է³: Ղրա հեղինակները (Ջ. Լոկ (1632–1704), Ժ. Ժ. Ռուսո (1712–1778), Պ. Հոլբախ (1723–1789), Թ. Հոբս (1588–1679)) գտնում են, որ մարդկանց միջև ծավալվում է պայքար՝ «Բոլորի դեմ բոլորի պատերազմ», սեփականության, ազդեցության ոլորտների համար, ինչը կանխելու նպատակով ստեղծվել է պետությունը, մարդիկ կնքել են հասարակական դաշինք, որով սահմանվել են բոլորի համար ընդհանուր կանոններ ու պայմաններ, որոնցով պաշտպանվում է անձը և նրա սեփականությունը, միաժամանակ նախատեսվում են սահմանված կանոնները խախտելու համար պատասխանատվության եղանակներ, որոնք արտացոլվում են երկրների օրենսդրական դաշտում (Սահմանադրություն, Պետական օրենքներ): Օրինակ՝ Հին աշխարհում Բաբելոնի թագավոր Համմուրաբիի (մ. թ. ա. 1792–1750 թթ.) 282 հոդված պարունակող օրենքները, Արցախի և ՌԽԻԻԻ թագավոր Վաչագան Բարեպաշտի կանոնական սահմանադրությունը (488 թ.) և այլն:

Պետության ծագումնաբանության առումով արժեքավոր դրույթներ են պարունակում բռնության և օլիգարխիական տեսությունները⁴: Ըստ առաջինի՝ պետության ծագումը բացատրվում է հասարակության մի խավի՝ հաղթող ցեղախմբի մյուսների նկատմամբ բռնատիրությամբ:

Օլիգարխիական տեսության տրամաբանությամբ մարդիկ տարբերվում են մտավոր և ֆիզիկական կարողություններով, սեփականության չափերով, և ըստ այդմ տեղի է ունենում մարդկանց աստիճանակարգում, առաջանում է էլիտար խավ, որը ղեկավարում է ամբողջ հասարակությունը, այդպիսով կա-

¹ Տես «Теория государства и права». Под. ред. проф. М. Н. Марченко. М., 2001, с. 54:

² Տես Մ. Գոշ, Գիրք դատաստանի: Աշխատասիրությամբ՝ Խոսրով Թորոսյանի: Ե., 1975, էջ 301–305, 404–405, *Տմբաժ Տարաբետ*. Судебник. Е., 1958, сс. 5, 81: Ռէշագրավ է, որ Մ. Գոշի նշված աշխատությունը հրապարակվել է 1184 թ., իսկ Ս. Սպարապետինը՝ 1265 թ.: Հետևաբար, Մ. Գոշը ավելի առաջ է իր պետության ծագման աստվածաբանական մեկնաբանությամբ, քան Թ. Աքվինացին, թեև նա է համարվում այդ տեսության հեղինակը:

³ Տես «Теория государства и права», сс. 51–98; В. Е. Чиркин. Государственное управление. М., 2001, сс. 22–24:

⁴ Տես Վ. Ե. Չիրկին, Նշ. աշխ., էջ 23:

յացել է քչերի (օլիգարխիայի) իշխանությունը իբրև պետական իշխանություն:

Պետության ծագման նշված տեսություններից և մարդկային քաղաքակրթության զարգացման ընթացքի դիտարկումներից բխում է առանցքային գաղափարը՝ այն, որ պետական կառավարումը աշխատանքի ուղղահայաց բաժանման արդյունք է, այսինքն՝ առանձին ցեղախմբերի և համայնքների գործունեության համակարգումից վերաճած երևույթ: Առանձին տարածաշրջանների՝ իբրև սեփականության, մենիշխան կառավարումից առաջացել է Հին աշխարհի միապետական ժառանգական կառավարման համակարգը, որը շարունակվել է մինչև 18-րդ դարը, դարձել հասարակության քաղաքական կազմակերպման եղանակ՝ օժտված օրինական իշխանությամբ ու նպատակաուղղված որոշակի տարածաշրջանում մարդկանց ընդհանուր նպատակների իրագործմանը և ներքին ու արտաքին անվտանգության ապահովմանը:

Քաղաքացիական հասարակության՝ որպես հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների կայացման և զարգացման, պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմինները ձևավորվում են ուղղակի ընտրական իրավունքի հիման վրա, գաղտնի քվեարկության արդյունքներով: Այդպիսով՝ պետական կառավարման համակարգը վերաճում է հանրային կառավարման համակարգի՝ ներառելով պետական իշխանության ու տեղական ինքնակառավարման մարմինները, հասարակական-քաղաքական ինստիտուտները և զանգվածային լրատվության միջոցները: Հանրային կառավարման գլխավոր տարբերիչ առանձնահատկությունը պետականից կառավարման մարմինների ձևավորման և կառավարման բովանդակության մեջ տիրապետող ժողովրդավարական սկզբունքներն են՝ օրենքի գերակայությունը, մարդու իրավունքների պաշտպանությունը, օրինականությունը, արդարությունը, ազատական-շուկայական տնտեսավարումը, կառավարման մարմինների ընտրովիությունը: Այսպիսով՝ մարդկային գործունեության կանոնակարգումը ունեցել է զարգացման հետևյալ հաջորդական փուլերը՝

- ցեղախմբային կառավարում,
- համայնքային կառավարում,
- պետական կառավարում,
- հանրային կառավարում:

Ըստ էության, մարդկային քաղաքակրթության զարգացմանը և տեխնոլոգիական առաջընթացին զուգահեռ բարեփոխվել են հանրության նպատակային գործունեության կառավարման համակարգերը: Համապատասխանաբար հստակեցվել են կառավարման գործառույթները և կազմակերպական կառուցվածքները:

Հանրային կառավարման գործառույթների առումով հարկ է նշել, որ դրանք ընդունված է դասակարգել երկու խմբի՝ հիմնական և հատուկ: Հիմնական գործառույթները չորսն են՝ նպատակադրում, կազմակերպում, շահադրդում, վերահսկողություն:

Հատուկ գործառնությունները վերաբերում են պետական կառավարման ու տեղական ինքնակառավարման մարմինների ոլորտային գործունեությանը, մասնավորապես, ներքին գործառնություններին՝ տնտեսական, սոցիալական, հոգևոր-մշակութային, բնապահպանական, արտաքին գործառնություններին՝ պաշտպանական, արտաքին տնտեսական համագործակցության, միջազգային հարաբերությունների համակարգման և այլն⁵:

Պետության առաքելությունից տրամաբանական է պնդել, որ պաշտպանական գործառնությոն կարևորվել է՝ սկսած ցեղախմբայինից մինչև հանրային կառավարում: Ավելին. ըստ Ն. Մաքիավելլիի (1469–1527 թթ.) պետությունների ուժը չափվում է նրանով, թե անհրաժեշտության դեպքում երկիրն ի վիճակի է սեփական ուժերով պաշտպանելու իրեն՝ հավաքագրելով պահանջվող չափով զինական ուժ և շահել ձևկատամարտը հակառակորդի դեմ: Եթե երկիրը (ըստ հեղինակի՝ քաղաքը) լավ պաշտպանված է, ժողովուրդը չարացած չէ, այսինքն՝ իշխանության հետ է, այն չի ենթարկվի հարձակման⁶: Իշխանության հիմքը թե՛ ժառանգական, թե՛ նոր և խառը պետություններում, ըստ Ն. Մաքիավելլիի, «լավ օրենքներն են և լավ զինված ուժը»⁷: Միջնադարում, ըստ նրա, պետության ղեկավարի կարևորագույն հոգսերից էր ռազմական գործը ու ռազմական գիտությունը, նա անգամ խաղաղ պայմաններում պետք է կարևորի զինավարժությունները, հետևի դրանց ընթացքին, ձգտի տիրապետելու ռազմական արվեստին⁸:

Անվերապահորեն, նույն այս խնդիրները արդիական են 21-րդ դարի պետությունների և նրանց ղեկավարության համար:

Անշուշտ, զինված ուժերի կառավարումը յուրօրինակ է իր խիստ կարգապահությամբ ու կենտրոնացվածությամբ, և այս առումով ենթադրվում է, որ նրան բնորոշ է պետական կառավարումը: Սակայն, ինչպես ակնհայտ կդառնա զինված ուժերի կառավարման գործառնությունից նկարագրությունից, նրանց մարտունակությունը բարձրացնելու գործընթացին օբյեկտիվորեն, պետական մարմինների հետ համատեղ, մասնակից են դառնում տեղական ինքնակառավարման օղակները, իսկ իշխանության մարմինների գործունեության վերահսկողության առումով՝ հասարակական-քաղաքական ինստիտուտների և զանգվածային լրատվամիջոցների կառույցները: «Պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքի 11–14-րդ հոդվածներում ամրագրված են հանրապետության տարածքային կառավարման ու տեղական ինքնակառավարման մարմինների լիազորությունները պաշտպանության ոլորտում, այդ գործում կազմակերպությունների և քաղաքացիների պարտականությունները⁹:

⁵ Տես «Մենեջմենթ»: Խմբ. Յու. Մ. Սուվարյան: Ե., 2016, էջ 284–285, *Յու. Մ. Սուվարյան*, Կառավարման տեսության արդի հիմնախնդիրներ: Ե., 2020, էջ 13–17:

⁶ Տես *Н. Макиавелли. Государь. История Флоренции. М., 2010, с. 35:*

⁷ Նույն տեղում, էջ 39:

⁸ Տես նույն տեղում, էջ 48–49:

⁹ Տես ՀՀ 2017 թ. նոյեմբերի 15-ի «Պաշտպանության մասին» հմ. ՀՕ-196-Ն օրենքը (<http://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=150214>):

Հետևաբար, արդի ժամանակաշրջանում զինված ուժերի կառավարումը արդյունավետ կարող է լինել, եթե դրան պատասխանատվության պարտավորվածությամբ մասնակցում են հանրային կառավարման վերը թվարկված բոլոր ինստիտուտները՝ ըստ իրենց վերապահված լիազորությունների:

2. Զինված ուժերի կառավարման հիմնարար գործառույթները

Զինված ուժերի կառավարման գործառույթները պայմանավորվում են նրանց առաքելությամբ, որը սովորաբար ձևակերպվում է երկրի հիմնական օրենքով: ՀՀ գործող Սահմանադրության 14-րդ հոդվածի առաջին մասով «Հայաստանի Հանրապետության Զինված ուժերն ապահովում են Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանությունը, անվտանգությունը, տարածքային ամբողջականությունը և սահմանների անձեռնմխելիությունը»: Նույն հոդվածի 3-րդ մասով ամրագրվում է, որ «յուրաքանչյուր քաղաքացի պարտավոր է սահմանված կարգով մասնակցել Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանությանը»¹⁰:

Զինված ուժերի նշված առաքելությունը, որի իրագործմանը պարտավոր են մասնակցել երկրի քաղաքացիները, կարող է դառնալ իրողություն հանրային կառավարման վերը նշված հատուկ գործառույթներից մեկի՝ պաշտպանական գործառույթի անվերապահ կատարման շնորհիվ: Տեսակա՛նորեն այդ կարևորագույն գործառույթը իրագործելու համար անհրաժեշտ է՝

- մշակել և իրականացնել հստակ և հիմնավորված պաշտպանական ռազմավարություն՝ հաշվի առնելով ոչ միայն ժամանակակից, այլև առնվազն 10-ամյա հեռանկարում կիրառվելիք նվաճումները ռազմական արվեստի և տեխնիկայի ասպարեզներում,
- գործադրել ընդունված ռազմավարությանը համապատասխան զինական ուժի կենտրոնական ու ըստ գորատեսակների և մակարդակների կառավարման արդյունավետ կազմակերպական կառուցվածք,
- մշակել և գործադրել զինված ուժերում ծառայողների պատասխանատու առաքելությանը համապատասխան շահադրդման համակարգ՝ շերտավորված ըստ կառավարման մակարդակների, պատասխանատվության աստիճանի, ծառայության բնույթի և նշանակության,
- ընդունված ռազմավարության և դրանից բխող մարտավարական խնդիրների, տարբեր մակարդակների ծառայողների պաշտոնական լիազորությունների կատարման արդյունավետության և հետադարձ կապի ապահովման համար կիրառել վերահսկողության հստակ համակարգ:

Ստորև կանդրադառնանք ռազմավարական կառավարման և ղեկավարման կազմակերպական կառուցվածքների սկզբունքային հիմնախնդիրներին:

¹⁰ Տես «Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն (փոփոխություններով)»: «Պաշտոնական տեղեկագիր»: Ե., 2019, էջ 16:

3. Զինված ուժերի ռազմավարական կառավարումը և կազմակերպական կառուցվածքը

Կառավարման տեսության և գործարար կառավարման վերաբերյալ գիտական աշխատություններում տիրապետող է այն մեկնաբանությունը, որ ռազմավարությունը՝ իբրև գիտագործնական հասկացություն, ծնունդ է առել գործարարության ոլորտում և այնուհետև ներառվել հանրային կառավարման բնագավառ (ի դեպ՝ վերջինս Վ. Վիլսոնի հիմնավորմամբ)¹¹: Մինչդեռ Ճշմարիտն այն է, որ ռազմավարությունը և ռազմավարական կառավարումը սկզբնավորվել են ռազմական գործում: «Ռազմավարություն» տերմինը հունական «Strategos» արտահայտության թարգմանությունն է, և հունարեն այն նշանակում է «գեներալի արվեստ», իսկ ռազմավարական կառավարման նպատակով Ա. Մակեդոնացու բանակում (մ. թ. ա. 336–323 թթ.) ստեղծվել է զորքի կառավարման նոր մարմին՝ շտաբը, որը միավորել է այն զորականների, որոնք զբաղվել են ռազմական գործողությունների ռազմավարական և օպերատիվ պլանավորման խնդիրներով¹²:

Գործարարության ոլորտում ներկայումս ռազմավարությունը բնորոշվում է որպես կազմակերպության փոլիսոփայություն, որը, հաշվի առնելով անցյալի փորձը, զարգացման օրինաչափությունները, ներքին և արտաքին միջավայրների փոփոխությունները, արտահայտում է նրա մրցակցային նպատակները, գործողությունները և ռեսուրսների բաշխման գերակայությունները: Ռազմավարական ծրագիրն իրագործվում է ռազմավարական կառավարման միջոցով, որը որոշումների ընդունման գործընթաց է՝ ուղղված ոչ միայն գործողությունների ծրագրավորմանը, այլև դրանց կենսագործման համար կառավարման կազմակերպական կառուցվածքների և շահադրժման համակարգի ստեղծմանը, ռեսուրսների բաշխմանը, վերահսկողության ու հետադարձ կապի ապահովմանը՝ ձգտելով հարմարվելու նոր իրողություններին:

Ռազմական գործում ռազմավարական ծրագրավորման և կառավարման առանձնահատկությունները դիտարկելու նպատակով վերհիշենք զինված ուժերի առաքելության և խնդիրների օրենսդրական ձևակերպումները:

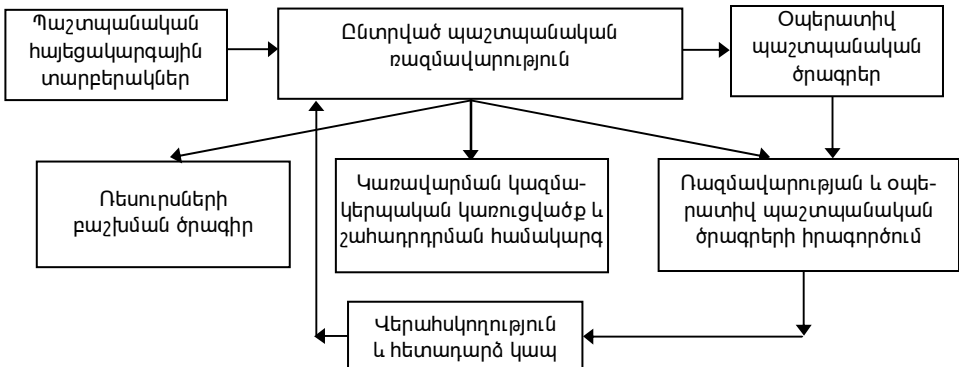
ՀՀ զինված ուժերի առաքելության վերաբերյալ վերը բերված սահմանադրական ձևակերպում-պահանջը կոնկրետացվել է 2017 թ. նոյեմբերի 15-ին ընդունված «Պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքում, որի 3.1. հոդվածում մեկնաբանվում է «պաշտպանություն» տերմինի իմաստը, իսկ 5-րդ հոդվածում արտահայտվում դրա գործնական բովանդակությունը: Մասնավորապես, ըստ օրենքի 3.1 հոդվածի՝ «պաշտպանություն» նշանակում է «ՀՀ տարածքային ամբողջականությունը, սահմանների անձեռնմխելիությունը և անվտանգությունը, այդ թվում՝ քաղաքացիների պաշտպանվածությունը, ռազմական սպառնալիքներից ապահովելու նպատակով խաղաղ ժամանակ և ռազմական դրության պայմաններում քաղաքական, ռազմական, տնտեսա-

¹¹ Ավելի հանգամանորեն տես Յու. Մ. Սուվարյան, Կառավարման տեսության արդի հիմնախնդիրներ, էջ 18–23:

¹² Տես *М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури*. Основы менеджмента. М., 2000, сс. 257, 315–317:

կան, տեղեկատվական, սոցիալական, իրավական և այլ բնույթի միջոցների կիրառման ու միջոցառումների իրականացման ընդհանրություն»¹³: Հանրապետության պաշտպանության հատուկ գործառնության իրագործման համար 5-րդ հոդվածում ներառված 17 միջոցառումներից են՝ ռազմական սպառնալիքի կանխատեսումը, գնահատումը, կանխարգելման միջոցառումների պլանավորումը, բարձր մարտունակություն և պատրաստականություն ունեցող զինված ուժերի, այլ զորքերի, ռազմաարդյունաբերական համալիրի զարգացումը, ռազմական գործի, ռազմական գիտության և ուսուցման կազմակերպումը, անհրաժեշտ քանակությամբ զենքի և ռազմամթերքի, ռազմական տեխնիկայի, պարենի և այլ նյութական պաշարների կուտակումը¹⁴:

Շարադրվածից ակնհայտ է, որ ռազմական գործում ռազմավարությունը կարող է բնութագրվել իբրև երկրի պաշտպանության համալիր միջոցառումների երկարաժամկետ ծրագիր, ինչը ներառում է անհրաժեշտ նյութական ռեսուրսներով ապահովումը, որակավորված մասնագետ կադրերի պատրաստումը, նախապես մշակված ռազմատեխնիկական գործողությունների և օպերատիվ պլանների ամբողջությունը, իսկ ռազմավարական կառավարումը՝ նշված համալիրի բաղադրիչների վերաբերյալ կառավարչական որոշումների ընդունումը և դրանց կատարման ապահովումն է թե՛ խաղաղ, թե՛ պատերազմի ժամանակաընթացքում (տես գծ. 1):

Գծանկար 1. Երկրի պաշտպանության ռազմավարական կառավարման գործընթացը

¹³ Տես ՀՀ 2017 թ. նոյեմբերի 15-ի «Պաշտպանության մասին» հմ. ՀՕ-196-Ն օրենքը, հոդ. 3.1 (<http://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=150214>):

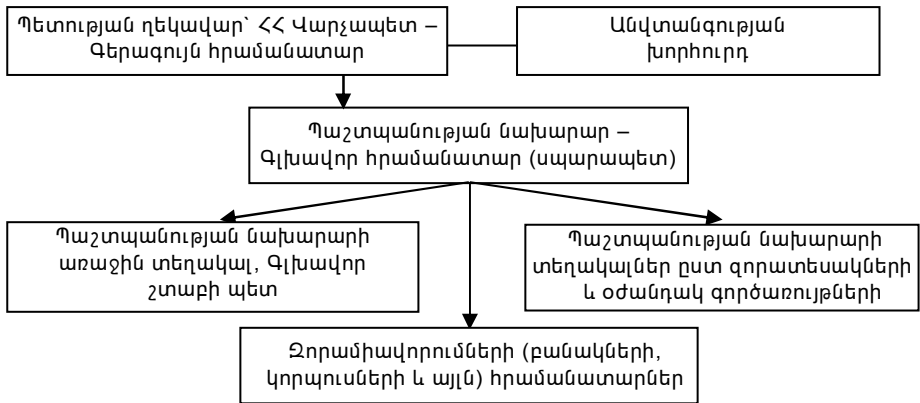
¹⁴ Տես նույն տեղում, հոդ. 5:

* «Պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքում (հոդված 3.3) մեկնաբանվել է «պաշտպանության ռազմավարական պլանավորում» տերմինը՝ որպես «ռազմական անվտանգության համակարգի կարողությունների և կառուցվածքի պլանավորմանն ու զարգացմանն ուղղված համընդգրկուն, աստիճանակարգված, հեռանկարին միտված և շարունակական գործընթաց»: Ավելի ճշգրիտ է «ռազմավարական կառավարում» արտահայտությունը, որը ներառում է պլանավորումը, ռեսուրսների բաշխումը, կառավարչական որոշումների ընդունումը և այլն: Բովանդակային առումով օրենքի նշված հոդվածում հարկ է «ռազմական անվտանգության» արտահայտությունը փոխարինել «զինված ուժերի պաշտպանական» ձևակերպումով:

Նախքան պաշտպանական ռազմավարության վերաբերյալ կառավարչական որոշման ընդունումը հարկ է հաշվի առնելով երկրի ռեսուրսային հնարավորությունները, արտաքին սպառնալիքները, թույլ և ուժեղ կողմերը (SWOT վերլուծությամբ), կատարել ընտրություն պաշտպանական հայեցակարգային տարբերակներից: Արդի ժամանակներում, երբ արհեստական բանականության մեթոդները և սարքավորումները արագ ներթափանցում են ռազմական ոլորտ, չափազանց կարևորվում է գիտության, կրթության ու տնտեսության նշանակությունը, որովհետև այսօր, ապագայում առավել ևս, վճռորոշը լինելու են ռազմաարդյունաբերության համալիրի նվաճումները և դրանք ստեղծող ու գործադրող բարձր որակավորմամբ մասնագետները: Ուստի անհրաժեշտ է ընդունել և գործադրել ռազմական գործի այնպիսի ռազմավարություն, որի առանցքը խիստ գիտատար արտադրանքի արտադրության, ըստ անհրաժեշտության՝ նաև ներմուծման հաշվին արդիական զինական տեխնիկայով և բարձր որակավորմամբ մասնագետներով, այդ թվում՝ զինվորական հրամանատարության, զինված ուժերի ապահովումն է:

Չինված ուժերի կառավարման և կազմակերպական կառուցվածքի հարցերին առաջին անգամ անդրադարձել են «Հայկական բանակ» հանդեսում (2021 թ., հմ. 2): Դիտարկելով զինված ուժերի կառավարման փորձը պատմական Հայաստանում և ներկա սահմանադրական կարգը՝ առաջարկել են ռազմական գործի կառավարման հայեցակարգ, ինչը, մեր կարծիքով, ավելի արդյունավետ է (տես գծ. 2): Առաջարկվող համակարգում նախորդի համեմատ ավելացվել է Անվտանգության խորհուրդը՝ որպես պետության ղեկավարին առընթեր խորհրդատվական մարմին:

Մի էական դրույթ, որ հիմնավորվել է նշված հոդվածում, մեր կարծիքով, հարկ է կրկնել՝ պաշտպանության գործն սկսվում է խաղաղ ժամանակներից, բանակի մարտունակությունը պետք է ապահովվել այդ ընթացքում, ուստի կառավարման մարմինների, հատկապես՝ Գերագույն զլխավոր հրամանատարի և սպարապետի (պաշտպանության նախարարի) լիազորությունները տարբերակել ըստ խաղաղ և պատերազմական իրավիճակների արդյունավետ չէ:

Գծանկար 2. Չինված ուժերի կառավարման առաջարկվող համակարգը (բարձրագույն մակարդակ)

Թեև իր բնույթով Անվտանգության խորհուրդը խորհրդակցական մարմին է, սակայն ՀՀ Սահմանադրության 155.2 հոդվածով և «Պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքի 8.1 հոդվածով ամրագրվում է, որ Անվտանգության խորհուրդը սահմանում է պաշտպանության ոլորտի քաղաքականության հիմնական ուղղությունները, իրականացնում պաշտպանության ռազմավարական պլանավորում: Ինչպես արդեն նշվել է, ռազմավարական և օպերատիվ ծրագրերի մշակման նպատակով է ի սկզբանե (Ա. Մակեդոնացու օրոք) ստեղծվել բանակի շտաբը, իսկ սպայական կազմը բաժանվել է շտաբայինի և դաշտայինի, որոնք պատրաստվում են զբաղվել կամ զբաղվում են ռազմական գործողություններով: Ընդունվող ռազմավարությունը և օպերատիվ ծրագրերը բանակի մարտունակությունը պայմանավորող փաստաթղթերի, միջոցառումների և ռեսուրսների ամբողջություն է, որը զինված ուժերի կենտրոնական հրամանատարության, հատկապես Գլխավոր շտաբի գործառնություն է: Իսկ Անվտանգության խորհրդին հարկ է լիազորել քննարկելու ներկայացվող ծրագրերը, հավանություն տալու ակնկալիքով, որից հետո պաշտպանական ռազմավարությունը կարող է հաստատել Գերագույն հրամանատարը և ընդունվել ի ղեկավարություն՝ զինված ուժերի հրամանատարության ու շահագրգիռ կառույցների համար: Տրամաբանական է, որ պաշտպանական ռազմավարությունը պարտավոր է մշակել և իրագործել երկրի պաշտպանության համար լիազորված պետական մարմինը՝ պաշտպանության նախարարությունը՝ իր կազմում գործող Գլխավոր շտաբի հետ միասին:

4. Տնտեսության, գիտության և կրթության զարգացումը իբրև բանակի մարտունակության բարձրացման կարևորագույն նախադրյալներ

Յուրաքանչյուր երկիր մի վիթխարի բաց համակարգ է՝ բաղկացած մեծաթիվ ենթահամակարգերից՝ տնտեսությունից, գիտությունից, կրթությունից, ուժային կառույցներից և այլն, որոնցից յուրաքանչյուրը ամբողջի մաս է, ունի իր ազդեցությունը ամբողջի ու ենթահամակարգերի զարգացման վրա և ինքն էլ գտնվում է դրանցից յուրաքանչյուրի ազդեցության ներքո: Ամեն մի ենթահամակարգ ունի իր նպատակները, որոնք ընդհանուր համակարգի ենթանպատակներն են ու հենց դա էլ ապահովում է տվյալ համակարգի ամբողջականությունը: Ջինված ուժերը ենթահամակարգ են, նրանց մարտունակության բարձրացումը ենթանպատակ է, սակայն շատ կարևոր ամբողջ համակարգի և նրա բաղադրիչների կայունության ու զարգացման համար: Այս առումով հատկապես էական է տնտեսության, գիտության և կրթության ենթահամակարգերի դերակատարությունը բանակի մարտունակության մակարդակի համար: Ավելին. կարելի է պնդել, որ զինված ուժերի մարտունակության գումարելիներն են գիտությունը, կրթությունը, տնտեսությունը՝ ռազմաարդյունաբերության համալիրի տեսքով: Միաժամանակ, գիտությունը և կրթությունը յուրաքանչյուր երկրի, ինչպես նաև ազգային ու վերազգային գործարար կազմակերպությունների տնտեսական մրցունակության մակարդակը պայմանավորող չափազանց էական գործոններ են:

Եթե մինչև 15-րդ դարը գիտությունը և տեխնոլոգիաները գրեթե առանձին ոլորտներ էին, ապա սկսած 19-րդ դարից դրանց կապը դարձավ անխզելի¹⁵։

Ավելին. ներկայումս «աշխարհի ռազմական ուժերն են նախաձեռնում, ֆինանսավորում ու որոշում մարդկության գիտական հետազոտությունների մի մեծ մասի ու տեխնոլոգիական զարգացման ուղղությունը»¹⁶։ «Վերջին հինգ դարերի ընթացքում մարդիկ ավելի ու ավելի եկան այն համոզման, որ գիտական հետազոտություններում ներդրում կատարելով կարելի է ավելացնել իրենց կարողությունները»¹⁷։ Սակայն, ըստ Հարարիի, գիտության զարգացումը ուղղորդվել է գաղափարախոսական, քաղաքական, տնտեսական ուժերի կողմից, իսկ Եվրոպայի հզորությունը պայմանավորել են գիտությունն ու կապիտալիզմը (գործարարությունը)։ Ուշագրավ է, որ եթե շուրջ 12 հազար տարի առաջ մարդկությունը հավաքչական ապրելակերպից անցել է բույսերի մշակման և կենդանիների ընտելացման, տեղի է ունեցել հողագործական հեղափոխություն, 500 տարի առաջ մարդիկ համոզվել են գիտության կարևորության մեջ, կատարվել է գիտական հեղափոխություն, իսկ 200 տարի առաջ հենց գիտության նվաճումների շնորհիվ կայացել է առաջին արդյունաբերական հեղափոխությունը, ապա այսօր և ապագայում կյանքի առաջնային հիմքը, ուղեկցվող ռիսկերով, դառնում է բանական նախագծումը (արհեստական բանականությունը)¹⁸։

Մարդկային քաղաքակրթության պատմությունից բերված փաստերը հաստատում են գիտության կարևորության մասին վերը բերված դրույթները, միաժամանակ, դրանք ապացուցում են, որ գիտության զարգացումը գոնե վերջին երկու դարերի ընթացքում նպատակային քաղաքականության արդյունք է՝ ուղղորդված գործարարության մրցունակության և զինված ուժերի մարտունակության առավելագույնս բարձրացնելուն։ Հետևաբար վաղուց գիտության զարգացումը տեղի է ունենում ոչ թե պատահական-հավանական սկզբունքով, այլ երկրի տնտեսության և պաշտպանության շահերի թելադրանքով։ Այս հայեցակետից դիտարկենք մեզանում գիտության – կրթության – տնտեսության – պաշտպանության փոխառնչությունների շղթան։ Կարևորագույն այս հիմնախնդրի հետազոտությունը նկատելի է դարձնում նշված շղթայում, մեղմ ասած, առկա բացթողումները, որոնք նվազեցնում են պաշտպանական ենթահամակարգի արդյունավետությունը։

Դրանցից առաջինը համախառն ներքին արդյունքի (ՀՆԱ) այնպիսի կառուցվածքն է, որը վկայում է գիտություն–տնտեսություն թույլ, ոչ ակտիվ առնչությունների մասին։ Վերջին տարիներին մշակող արդյունաբերության տեսակարար կշիռը ՀՆԱ-ում կազմել է 9,4-11,1 %, որում սննդի արդյունաբերությունը գերակշռող է (շուրջ 64 %), իսկ մեքենաշինական, քիմիական

¹⁵ Տես Յու. Մ. Հարարի, Sapiens: Մարդկության համառոտ պատմություն: Ե., 2020, էջ 318:

¹⁶ Տես նույն տեղում, էջ 319:

¹⁷ Տես նույն տեղում, էջ 306, 334, 344:

¹⁸ Տես նույն տեղում, էջ 13–14:

արդյունաբերության բաժինը 4,2 % է, այսինքն՝ զուտ գիտատար արտադրանքի տեսակարար կշիռը չափազանց ցածր է: ՀՀ ԱՎԾ տվյալներով՝ 2023 թ. տեղի է ունեցել որոշակի առաջընթաց բարձր տեխնոլոգիական գիտահենք արտադրանքի արտադրության և ծառայությունների (հեռահաղորդակցություն, ծրագրային ապահովման մշակում և այլն) մատուցման ոլորտներում. նման ծառայությունների ծավալը ՀՆԱ-ի նկատմամբ կազմել է 6,6 %, իսկ բարձր և միջին տեխնոլոգիական գիտատար արտադրանքինը՝ 1,04 %: Միտումը դրական է, բայց դեռևս ոչ էական: Մանավանդ նույն ժամանակաշրջանում բարձր տեխնոլոգիական ապրանքների ներմուծումը 1,7 անգամ գերազանցում է արտահանմանը, երբ ընդհանուր ներմուծման ծավալը ըստ բոլոր ապրանքային խմբերի ավելին է արտահանումից 1,46 անգամ:

Աշխատանքային ռեսուրսների զբաղվածության կառուցվածքում ԱՎԾ տվյալներով 2022 թ. մշակող արդյունաբերության բաժինը կազմել է 10,1 %, ծառայությունների ոլորտինը՝ 46,5 %, որից մեծածախ և մանրածախ առևտրում՝ 11,7 %: Որպես արդյունք՝ զբաղվածների թվում չնչին է տեխնիկատեխնոլոգիական մտավորականության (ճարտարագետներ, տեխնոլոգներ և այլն) տեսակարար կշիռը, մինչդեռ նրանք տեխնիկական առաջադիմության կրողներ են, հաճախ՝ նորարարներ: Ծառայությունների ոլորտի զարգացումը դրական երևույթ է, բայց այն չի կարող գերադասվել արդյունաբերությունից, հատկապես՝ ռազմաարդյունաբերական համալիրից*: Հազիվ թե աշխարհում լինի ծառայությունների ոլորտը որպես զարգացման գերակա ուղղություն ունեցող երկիր, որի զինված ուժերի տեխնիկական հագեցվածությունը և մարտունակությունը համապատասխանի արդիական պահանջներին: Կրթության համակարգում գերակշռողը հումանիտար մասնագիտություններով սովորողներն են¹⁹ (նրանց թիվը 2022–2023 ուս. տարում կազմել է ավելի քան 65 %), իսկ նման կառուցվածքով կրթությունը համահունչ չէ ներկայումս ընթացող տեխնոլոգիական հեղափոխությանը և նպաստավոր չէ պաշտպանական գործառույթի արդյունավետ իրագործման համար: Ի դեպ, կրթության ոլորտում սովորողների դեֆորմացված կառուցվածքի պատճառը ստեղծված աշխատատեղերի բաշխվածությունն է, որտեղ չափազանց քիչ են արդյունաբերաարտադրական բնույթ ունեցող ճարտարագիտական-տեխնոլոգիական պաշտոնները: Այսպիսով՝ հետևելով համակարգային տրա-

* Այս հիմնախնդրի մասին քննարկումներ ծավալվել են դեռևս անկախության առաջին տարիներին: Կար տեսակետ, որ կարելի է զարգացնել ծառայությունների ոլորտը՝ չկարևորելով արդյունաբերության զարգացումը: Սակայն այն ժամանակ էլ այդ տեսակետը քննադատվում էր, քանի որ գիտության և կրթության շարժիչ ուժերից գլխավորը արդյունաբերությունն է, առանց դրա գիտատեխնոլոգիական ստեղծագործական միտքը չի կարող զարգանալ, հնարավոր չէ ապահովել քաղաքային բնակչության (իսկ այն հանրապետության բնակչության 70 %-ն էր) զբաղվածությունը (հանգամանորեն տես *Յու. Մ. Սուվարյան*, *Տնտեսություն, գիտություն, կրթություն*: Ե., 2014, էջ 272–277): Սակայն, ցավոք, օբյեկտիվ, և հատկապես սուբյեկտիվ պատճառներով գործնականում հաղթեց վերը նշված անհեռանկարային հայեցակարգը:

¹⁹ Ավելի հանգամանորեն տես *Յու. Մ. Սուվարյան*, *Զինված ուժերի ղեկավարումը ՀՀ հանրային կառավարման համակարգում*: «ՀԲ», 2021, հմ. 2:

մաբանությանը՝ տնտեսությունը և կրթությունը իբրև ենթահամակարգեր, ցանկալի չափով չեն ներագրում մյուս ենթահամակարգի՝ զինված ուժերի մարտունակության բարձրացման վրա:

Տնտեսության նկարագրված վիճակը նվազեցնում է գիտական արտադրանքի նկատմամբ պահանջարկը, թեև գիտատեխնիկական քաղաքականությունը ևս ավելի արդյունավետ լինելու խնդիրներ ունի, քանի որ այն երկրում գործարարության և պաշտպանվածության մակարդակի բարձրացման գործընթացներում ունի նվազ դերակատարություն: «Գիտական և գիտատեխնիկական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքը, որ ընդունվել է 2000 թ. դեկտեմբերի 5-ին, իսկ դրանում վերջին փոփոխությունները կատարվել են 2023 թ. մայիսին, սահմանել է գիտության պետական կառավարման խնդիրները, այդ թվում՝ «գիտական, գիտատեխնիկական պետական և նպատակային ծրագրերի մշակումը, պետական պատվերի տեղադրումը» (հոդված 15ա): Գիտական և գիտատեխնիկական ծրագրերի պետական պատվերի ձևավորման ու տեղադրման օրենսդրական պահանջը, որը կայուն կապ կարող է ստեղծել տնտեսության և գիտության միջև, ըստ էության չի իրագործվում: Գուցե դրա պատճառը համապատասխան կառուցակարգի բացակայությունն է, բայց այն շահագրգիռ կառույցները կարող էին մշակել: Գլխավորն այն է, որ գիտության զարգացումը և տնտեսական աճը անմիջականորեն չեն համահարաբերակցվում, նույնը վերաբերում է նաև գիտության ու զինված ուժերի տեխնիկական զինվածության և մարտունակության բարձրացման փոխառնչություններին:

Գիտական և գիտատեխնիկական գործունեության ֆինանսավորումը, ըստ նշված օրենքի 23.4 հոդվածի, իրականացվում է անկախության առաջին տարիներին մշակված բազային ֆինանսավորման եռաբաղադրիչ եղանակով (գիտատեխնիկական գործունեության ենթակառուցվածքի պահպանում և զարգացում, հիմնարար և կիրառական նշանակությամբ հետազոտությունների իրականացում, ազգային արժեք ներկայացնող գիտական օբյեկտների պահպանում), նպատակային-ծրագրային և գիտական դրամաշնորհային մրցութային ֆինանսավորման մեթոդներով:

Գիտության զարգացումը երկրի տնտեսության վերելքին ու պաշտպանության ամրապնդմանն ուղղորդելու, ինչպես նաև նորամուծական գործունեությունը խթանելու նպատակներով արդյունավետ կարող է լինել վերը նշված օրենքի դրույթի կիրարկումը՝ գիտական և գիտատեխնիկական ու նպատակային պետական ծրագրերի մշակումը և գիտական կազմակերպություններում իբրև պետական պատվեր տեղադրումը: Վերջինիս հայեցակարգային ձևակերպման համար բավարար կարող են լինել ՀՀ բարձրագույն կրթության ու գիտության կոմիտեի, ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի և համապատասխան գերատեսչությունների (էկոնոմիկայի, պաշտպանության, բարձր տեխնոլոգիաների արդյունաբերության նախարարությունների և այլ կառույցների) համատեղ ջանքերը՝ կանխատեսելու գիտության և տեխնոլոգիաների զարգացման գերակայությունները, ըստ այդմ ծրագրելու հանրապետությունում հիմնարար ու կիրառական գիտության

զարգացման ուղղությունները և հատկացվելիք ռեսուրսների ծավալը: Պետական պատվերի առաջադրանքների կատարումը, գիտական հրապարակումների* հետ մեկտեղ, կղաճնան գիտական հաստատությունների և նրանց գիտաշխատողների աշխատանքի գնահատման առանցքային ցուցանիշներ:

Գործող բազային ֆինանսավորման համակարգի մյուս երկու բաղադրիչները՝ գիտատեխնիկական գործունեության ենթակառուցվածքների պահպանումը և զարգացումը, ազգային արժեք ներկայացնող գիտական օբյեկտների պահպանումը, կարող են ֆինանսավորվել այնպես, ինչպես նախկինում՝ գիտական կազմակերպությունների հիմնավոր հայտերի հիման վրա:

Գիտական դրամաշնորհային մրցութային ծրագրերը՝ ոչ պակաս գիտության ֆինանսավորման ամբողջ ծավալի 25 տոկոսից, հարկ է պահպանել, որովհետև դրանք խթանում են գիտնականների, նրանց խմբերի նախաձեռնությունները գիտական նոր ուղղությունների զարգացման ասպարեզում՝ ստեղծելով նոր գիտական պատվերների ձևակերպման, կիրառական ծրագրերի հրականացման նախադրյալներ:

Այսպիսով՝ գիտակազմակերպական եղանակներով ակտիվացնելով երկրում գիտություն – տնտեսություն – կրթություն ենթահամակարգերի փոխառնչությունները, ստեղծվում են կայուն և հեռանկարային հիմքեր տնտեսական զարգացման որակի և կառուցվածքի էական բարեփոխման ու պաշտպանական գործառույթի լիարժեք իրագործման համար:

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ УПРАВЛЕНИЯ НА ПРИМЕРЕ СФЕРЫ ОБОРОНЫ

*Ю. М. СУВАРЯН, академик НАН РА, доктор экономических наук, профессор,
академик-секретарь Отделения арменоведения и общественных наук НАН РА,
член Научно-консультационного совета ВНЖ «Айкакан банак»*

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены основные проблемы макроуровневого управления в сфере обороны и представлен обзор известных теорий возникновения и функционирования государства. В частности, подчеркиваются необходимость и особенности процесса перехода на публичное управление в связи с эволюционным развитием системы государственного управления.

Специфичность управления вооруженными силами обусловлена строгой централизованностью и наличием высокой степени дисциплины, а также активным участием в этом процессе как органов местного самоуправления в целях обеспечения повышения обороноспособности, так и структур общественно-политических институтов и СМИ – в целях контроля над деятельностью органов власти.

* Ներառյալ միջազգային հրապարակումները:

Отмечается, что для осуществления оборонных функций управления вооруженными силами необходимо разработать и внедрить оборонную стратегию и применять вооруженные силы в соответствии с данной стратегией, а также внедрить системы мотивирования военнослужащих и контроля над вооруженными силами.

В военном деле стратегия как долгосрочная программа комплексных мероприятий по защите государства включает обеспечение необходимыми материальными ресурсами и подготовку квалифицированных профессиональных кадров, представляя собой совокупность заранее разработанных планов по военно-техническим действиям и оперативных планов, в то время, как стратегическое управление – процесс принятия административных решений относительно компонентов оборонного комплекса и обеспечения выполнения этих решений как в мирное, так и военное время.

В предлагаемой системе управления вооруженными силами подчеркивается, что полномочия верховного главнокомандующего и министра обороны не должны быть разделены по принципу мирного и военного времени. Выдвигается также предложение о том, чтобы оборонную стратегию и оперативные программы разрабатывал и осуществлял уполномоченный для обеспечения безопасности страны государственный орган – министерство обороны – совместно с действующим в его составе главным штабом, а совет безопасности их рассматривал и представлял на утверждение верховному главнокомандующему.

Развитие экономики, науки и образования является одной из важнейших предпосылок обеспечения должного уровня обороноспособности армии, следовательно, необходимо научно-организационными средствами активизировать взаимосвязи подсистем наука – экономика – образование и создать стабильные и перспективные основы для существенного реформирования качества и структуры экономического развития в целях обеспечения полноценного осуществления оборонной функции.

METHODOLOGICAL ISSUES OF MANAGEMENT BY THE EXAMPLE OF THE DEFENSE SPHERE

*Yu. M. SUVARYAN, Full Member, NAS, RA, Doctor of Economics, Professor,
Academician-Secretary, Division of Armenology and Social Sciences, NAS, RA,
Member, Academic-Advisory Council, "Haikakan Banak" DAJ*

SUMMARY

The article examines the main problems of macro-level defense management and provides an overview of well-known theories of the emergence and functioning of the state. Notably, the article highlights the

necessity and peculiarities of the transition process to public administration regarding the evolutionary development of the public administration system.

Command and control (*management in the armed forces*) is specific in view of precise centralization and high level of discipline, as well as the active involvement in this process of both local governments – in order to ensure increased defense capability– and the structures of socio-political institutions and mass media – with a view to controlling the activities of government agencies.

It is noted that in order to implement the defense functions of command and control, it is necessary to develop and adopt a defense strategy and use the armed forces pursuant to this strategy, as well as introduce systems for motivating the military and maintaining control over the armed forces.

In military affairs, the strategy, as a long-term program of complex measures targeted at the state defense, embraces the provision of necessary material resources and the training of qualified professional personnel, constituting a set of pre-developed military-technical action plans and operational plans, while strategic management is the process of making administrative decisions regarding the components of the defense complex, and ensuring the implementation of these decisions in both peacetime and wartime.

The projected system of command and control puts a stress on the fact that the authorities of the Supreme Commander and the Defense Minister should not be divided according to the principles of peacetime and wartime. It also suggests that the defense strategy and operational programs be developed and implemented by the state agency authorized to ensure the security of the country, i. e., the Ministry of Defense, together with the General Staff operating within its framework, and that the Security Council reviewed and submitted them to the Supreme Commander for approval.

The development of the economy, science and education is one of the key prerequisites for ensuring the proper level of defense capability of the army; therefore, it is necessary, by means of scientific and organizational assets, to intensify the interrelations of the science – economics – education subsystems, and build stable and perspective foundations for the significant reformation of the quality and structure of economic development so as to ensure the full-fledged implementation of the defense function.